

# PRESENTACIÓ

*Javier Soriano Martí*

*Àrea de Geografia Humana, Universitat Jaume I*

Durant els últims vint anys ha cobrat actualitat i interès l'arquitectura de pedra seca, una tipologia d'arquitectura popular i rural que té les arrels en el món mediterrani, encara que la tècnica s'ha utilitzat de forma ancestral en la pràctica totalitat del planeta (Noruega, Islàndia, Irlanda, Escòcia, Nepal, Perú i un llarg etcètera de països i territoris). Una de les primeres publicacions que analitzen el tema a Espanya la trobem en la revista *Estudios Geográficos* de l'any 1954 (número 55) i és obra de Ramón Violant y Simorra, baix el títol "Las 'barragues' de viña, de pared en seco, del Pla de Bages (Barcelona)". En l'article, per cert, ja trobem interessants referències a les construccions de Castelló.

La producció bibliogràfica posterior (Simó, 1993; Soriano-Lloría-Selma, 1999; García i Zaragoza, 2000; Meseguer, 2000; Besó, 2001 i 2004; Llop, 2003; Meseguer i Simó, 2001; Miralles-Monfort-Marín, 2002; Meseguer i Zaragoza, 2004; Cervera, Domínguez i Galiana, 2005; Meseguer, 2006; Martí, 2007; Madrigal, 2010; Cebrián, 2011; Domingo i Besó, 2011, entre d'altres treballs) i l'esforç continuat d'entitats com el Centre d'Estudis del Maestrat (organització del setè congrés internacional l'any 2000 a Peníscola), l'Ajuntament de Vilafranca (organització de jornades i creació del Museu de la Pedra en Sec) o la Universitat Jaume I (cursos d'estiu monogràfics al 2003, 2006 i 2009) ha permès dur a terme una tasca de divulgació realment fantàstica que, sovint, és la conseqüència lògica d'importants treballs d'inventari i catalogació realitzats prèviament.

També és destacada l'activitat d'organismes públics i privats, com ara el Consell de Mallorca o la Coordinadora d'Entitats per la Pedra Seca (CEPS), sense oblidar a associacions culturals d'àmbit local com Grèvol (Vistabella) o Tota pedra fa paret (Vilafranca), així com el Centro de Estudios sobre la Despoblación y Desarrollo de Áreas Rurales (CEDDAR), que va organitzar al maig del 2011 el Coloquio sobre Hábitat Disperso, Desarrollo Rural y Sostenibilidad. I Jornadas Paisaje Cultural de la Piedra Seca a La Iglesuela (Teruel).

La disponibilitat de bons recursos en xarxa, com el web de la CEPS ([www.coordinadorapedraseca.org](http://www.coordinadorapedraseca.org)), les planes [www.piedrasconfuturo.com](http://www.piedrasconfuturo.com) (informació d'Aragón), [www.fundacioescola.org](http://www.fundacioescola.org) (activitats organitzades a La Fatarella, Tarragona), <http://wikipedra.catpaisatge.net> (eina de l'Observatori del Paisatge de Catalunya) o <http://pedraensec.uji.es> (desenvolupada desde l'UJI) s'ha convertit en un recurs afegit per arribar al gran públic i facilitar la introducció de nous investigadors en aquest complex i heterogeni món.

Aquest patrimoni, amenaçat d'extinció per la pèrdua de funcionalitat i falta d'ús després dels canvis econòmics i territorials que experimenten els països rics amb motiu de la industrialització i la terciarització, ha estat objecte d'estudi i interès en les últimes dècades des de diversos àmbits, tant acadèmics com, afortunadament, no acadèmics. Per això s'ha arribat a un elevat nivell de coneixement sobre aquesta tipologia constructiva, que tan essencial ha estat per al desenvolupament de la vida a la muntanya i el medi rural quan l'agricultura, la ramaderia i l'explotació forestal eren els motors de l'economia i els principals agents modeladors del paisatge.

Amb aquest dossier "Territoris empedrats, paisatges de pedra seca" es pretén divulgar algunes de les particularitats de la pedra seca en l'àmbit mediterrani, especialment a la província de Castelló. És evident que no estan totes les aportacions que cabrien en aquestes pàgines, però s'ha buscat un repartiment relativament equitatiu des del punt de vista territorial i treure a la llum treballs nous que, a diferència dels publicats per autors com Simó, Meseguer, Zaragoza, Besó, Martí, García-Zaragoza, Miralles-Monfort-Marín, etc., suposen una novetat pel marc territorial (la Vall d'Uixó, per exemple) o pel tema analitzat (bufadors, barraques de carboner, etc.).

Un altre dels motius de l'elecció ha estat publicar investigacions d'elements certament singulars o significatius del patrimoni de pedra seca, com els masos, els paranyes o la història de vida d'un paredador. Aquest dossier, de fet, voldria convertir-se en un complement de les actes de la VI Trobada d'Estudi per a la Preservació del patrimoni de la Pedra en Sec als Països Catalans, esdeveniment celebrat a Vilafranca a l'octubre del 2011 on alguns dels autors es van trobar o retrobar.

El títol que serveix per agrupar els sis treballs procedeix, en part, d'una encertada expressió utilitzada per Adrià Besó i Jordi Domingo en una de les últimes publicacions relacionades amb la pedra seca, el capítol titulat "La pedra en sec al territori valencià. Una revisió després de 20 anys", dins del llibre-catàleg *Museu Valencià d'Etnologia* editat el 2011 a València (p. 211-221). Però també és l'expressió triada per un alumne de la Universitat per a Majors de la Universitat Jaume I per a batejar deu sessions sobre el tema impartides en el segon cicle de la titulació sènior: "Estem empedrats".

Els autors que col·laboren en el dossier, per tant, parlen de territoris empedrats i, realment, molts paisatges culturals de les nostres terres estan literalment dissenyats i estructurats, dibuixats i separats amb pedra com a resultat de segles de treball de moltes generacions d'agricultors, pastors i masovers, també paredadors o margenadors experimentats.

El primer treball del conjunt és un inventari exhaustiu de les barraques de pedra seca de la Vall d'Uixó en el qual s'arriba a interessants conclusions que complementen els estudis existents sobre aquesta tipologia arquitectònica. Especialment significatives són, per exemple, les associacions trobades per l'autor, Santiago Madrigal, entre barraques

de planta rectangular amb coberta plana o les barraques amb planta de ferradura que presenten coberta mixta.

L'article està il·lustrat amb magnífics croquis i gràfics de síntesi que aporten un element visual clau per a l'anàlisi, a més d'haver aconseguit una brillant contextualització territorial de l'element patrimonial catalogat. El treball d'inventari és sistemàtic i, a més, dóna fruits poc habituals, com la caracterització del tipus de pedra utilitzat en cada construcció (dolomies cretàiques vermelloses, dolomies triàsiques gris fosc i roques calcàries dolomititzades gris clar). El lector, en tot cas, pot trobar més informació al llibre de Madrigal al web <http://pedraensec.uji.es>.

El segon article ens permet viatjar cap al nord de la província, en concret fins a Cervera del Maestrat, ja que ens presenta l'anàlisi d'una tipologia molt específica de construccions de pedra seca i, a més, una molt completa síntesi del patrimoni construït amb aquesta tècnica en un municipi que marca la transició entre les terres litorals i l'alta muntanya mediterrània. L'autor, per cert, defensa una teoria mixta per a descriure qui feia tantes construccions de pedra: podien ser paredadors o marginadors especialitzats, tal vegada en algunes ocasions eren simplement els llauradors o, probablement, una barreja, és a dir, hi havia autèntics "mestres del camp" capaços de fer un poc de tot segons les necessitats quotidianes.

El treball de Casto Sorlí mostra l'autèntica simbiosi entre el món agrari i la pedra seca, però la seua aportació fonamental és l'estudi dels paranyes, tant verticals com horitzontals, és a dir, dos mecanismes molt antics de caça d'aus i, en concret, del tord. Descubrim com els constructors esdevenen també canters, ja que han de dissenyar bassiols on emmagatzemar aigua en temps de sequeres per atraure estratègicament a les aus. Les construccions destinades a la caça són un magnífic exemple de la paciència dels arquitectes anònims. I paciència es necessita per a desenvolupar eixa activitat cinegètica. L'autor, en definitiva, ens mostra una forma de vida d'un altre temps, com s'amagaven els caçadors dins les barraquetes i com en eixes construccions, per oposició a la resta d'edificis de pedra seca, no era massa important l'orientació.

El tercer article del dossier és un anàlisi d'un element relativament nou en els estudis de pedra seca, ja que fins ara no s'havia parlat mai de bufadors, uns forats a les parets dels assagadors amb una utilitat especial: minimitzar la resistència al vent. El text analitza l'origen i construcció d'uns bufadors ubicats a Ares (Castelló), un element inventariat als anys 90 però que no havia estat objecte d'estudi fins ara. La presència d'aquestes finestres integrades en els murs sembla una demostració d'intel·ligència adulta, és a dir, d'un procés constructiu encetat per persones sense coneixements tècnics d'arquitectura però amb molta experiència acumulada al llarg de la vida i heretada o transmesa de pares a fills.

La peculiaritat d'aquestes finestres és la seua forma, triangular, ja que els altres elements semblants analitzats a Vilafranca, Morella

o Forcall tenen forma quadrada o rectangular. L'existència de gateres també triangulars permet fer una hipòtesi de recerca: tal vegada els constructors, experts paredadors o simplement masovers, van crear un tipus eminentment funcional (el triangle amb grans lloses permet major solidesa i facilitat constructiva) que es va difondre per punts territorials propers o bé els pastors transhumants van transmetre per tradició oral els beneficis d'eixos bufadors triangulars i, aleshores, el format es va copiar en altres llocs més distants.

L'article de Pablo Vidal, un antropòleg de referència al País Valencià pels seus treballs de camp i la seua recerca aplicada, analitza l'aplicació de la pedra seca a les comarques meridionals de Castelló i amb una finalitat particularment noble, la construcció de masos. No és un cas únic, però sí realment sorprenent per diverses raons. El paisatge cultural de la masia Leguna, a Cortes de Arenoso, és molt singular perquè ens trobem en terres de frontera i autènticament hostils a la colonització per la falta de sòls fèrtils, un clima molt continentalitzat i l'aïllament.

La pressió demogràfica, no obstant això, va provocar que amb el temps el mas original es convertira en un autèntic nucli de masos, és a dir, en una aldea amb protocarrers inclosos i tot tipus de construccions auxiliars (corrals, pallisses, forns, etc.). La pedra seca va subministrar matèria primera i, sobretot, una tècnica senzilla i austera amb la finalitat de facilitar a les famílies l'edificació de tota una sèrie d'elements fonamentals per a garantir la subsistència. Òbviament, la paret perimetral del conjunt, que permetia el control del ramat i donava seguretat, també és de pedra seca.

La cinquena aportació és un anàlisi de la trajectòria vital d'un paredador professional, és a dir, un d'eixos arquitectes que, a més del llegat de la seua obra, ens permet conèixer el seu procés d'aprenentatge i la seua evolució en l'ús de la tècnica. Es trata d'un article de Javier Folch i Josep F. Pitarch sobre la figura de Raimundo Puig. Els autors van acometre fa uns anys un exhaustiu treball d'inventari de les barraques del terme de Tírig i s'han endinsat en el món de les publicacions i els congressos com a conseqüència lògica de la seua passió pel territori i el patrimoni cultural.

És la seua, probablement, una de les contribucions més destacades d'aquest dossier, ja que malauradament encara no és massa freqüent trobar referències directes del treball de paredadors, marginadors o *barracaires* (termé encunyat per Violant a l'article del 1954 per destacar a les persones especialitzades en la construcció de barraques). No obstant això, el treball de Casto Sorlí també subministra important informació sobre els professionals de la pedra seca a Cervera.

L'estudi "de este tipo arcaizante de abrigo campesino", novament en paraules de Violant, ens mostra com alguns constructors donaven un acabat especial a les obres, com el morro de llebre de les portes signat per Puig a Tírig. La història de vida d'aquest barracaire, que els autors han

pogut refer, també ens permet conèixer altres elements que va construir, com ara pous, sènies, pujadors i parets, forns de calç, corralisses, etc.

Àngela Calero presenta l'únic treball que no està centrat a Castelló, però té un interès molt especial perquè la tipologia constructiva analitzada, les barraques de carboner, també eren habituals a terres boscoses de la província i altres zones de muntanya on es podia sotmetre a la llenya al procés de combustió incompleta per a transformar-la en carbó vegetal o el carbó dels arbres. L'estudi, per tant, és un exemple de la necessitat de continuar amb les tasques d'inventari per a trobar diferents tipus de barraca, a més de les que donaven abrís a agricultors i pastors.

L'antropòloga analitza els refugis construïts pels carboners, amb pedra seca i altres matèries primeres, al parc natural de Las Hoces del Cabriel i, en concret, a Venta del Moro i Requena. L'estat de conservació de les construccions és prou deficient i per eixa raó és fonamental dur a terme treballs de recerca sobre el carboneig (professió ja desapareguda al nostre país) i el seu patrimoni arquitectònic. Les barraques eren un lloc de residència temporal però la seua densitat serveix com a testimoni de la intensa activitat econòmica d'aquestes terres i de l'adaptació de l'home a un territori poc favorable. La seua recuperació, per tant, seria una autèntica lliçó per a tots.